

Linās Tatarūnas

Lietuvos žydų nacionalinis judėjimas už teisę išvykti į Izraelį

*Antrojo pasaulinio karo metais nacizmas su-
naikino nepaprastai daug Europos žydų. Lie-
tuvoje praktiškai nebeliko žydų bendruome-
nės, o iš tolimų TSRS regionų grįžtantys iš-
likę jos nariai susidūrė su neįtikėtino masto
katastrofos padariniais. Būtent tada žydams
ir iškilo klausimas, ką daryti ateityje: ar gy-
venti šalyje, kur žuvo šimtai tūkstančių tau-
tiečių, ar pamėginti surasti kelią į senąją is-
torinę žydų tautos tėvynę – Palestiną, o po
1948 m. – jau ne į išsvajotą, o realią žydų
tautos valstybę – Izraelį.*

*Straipsnyje siekiama atskleisti žydų emig-
racijos iš Lietuvos priežastis ir tikslus, išsiaiš-
kinti, kas daugiausia turėjo jai įtakos: ar vien
Izraelio valstybės susikūrimas penktojo de-
šimtmečio pabaigoje? stalininė antisemitinė
kampanija? katastrofos Lietuvoje padari-
niai? tarpukario Lietuvos sionistinių organi-
zacijų idėjinis palikimas? Kyla klausimas,
kokią reikšmę žydų nacionaliniam judėjimui
už teisę išvykti į Izraelį turėjo „atšilimo“ lai-
kotarpis ir disidentinio judėjimo užuomazgos
TSRS ir Lietuvoje, Helsinkio periodas, kokia
buvo tarptautinių žydų organizacijų įtaka ir
kaip šis judėjimas buvo vertinamas JAV lie-
tuvų emigrantų spaudoje ir t. t.*

ISTORIOGRAFIJA

Lietuviškoje istoriografijoje žydų emigraci-
jos problema praktiškai iš viso netyrinėta.

Žydų siekį už teisę išvykti į Izraelį „žydų
Lietuvoje“ istorijos kontekste nagrinėjo be-
ne vienintelis iš Lietuvos kilęs žydų istori-
kas Saliamonas Atamukas neseniai lietuvių
kalba išleistoje knygoje¹. To paties auto-
riaus darbe rusų kalba apžvelgiama Lietu-
vos žydų padėtis tarybiniu laikotarpiu². Ne-
mažai duomenų apie Lietuvos žydų emig-
raciją, jų požiūrį į žydus ištikusią katastro-
fą šalyje galima rasti tikro Lietuvos žydų
disidento Šaulio Pavlo Beilinsono atsimini-
muose³. Autorius nevengia pabrėžti, kad
žydai disidentai Lietuvoje pasisakė prieš ry-
šių palaikymą su lietuvių nacionaliniu po-
grindžiu.

1977 m. nelegaliais kanalais didžiąją
Vakarų spaudą pasiekė ir Eitano Finkelš-
teino, Rusijos žydo disidento, atvykusio į
Lietuvą ir čia išitraukusio į bendrą demo-
kratinį disidentinį lietuvių judėjimą Lietu-
vos Helsinkio grupėje, straipsnis. Jame au-
torius apibūdino lietuvių visuomenės gyve-
nimą, tarsi nustatė ateities gaires. Straipsnis
buvo parašytas rusų kalba, išspausdintas
JAV lietuvių spaudoje ir JAV lietuvių ben-
druomenės leidinyje anglų kalba. Šiuo me-
tu straipsnis lietuvių kalba yra paskelbtas
Lietuvos Helsinkio grupės veiklai skirtame
dokumentų rinkinyje⁴.

Dar vienas E. Finkelšteino straipsnis
apie žydų emigracijos, identifikacijos, kul-
tūros problemas Tarybų Sąjungoje pasiekė
Izraelio spaudą ir buvo išspausdintas viena-

me Izraelio kultūros, istorijos ir politikos žurnalų dar 1976 m.⁵ Izraelio spaudoje dėmesio sulaukė ir Lidijos Finkelštein straipsnis, kuriame autorė nagrinėjo žydų emigracijos Tarybų Sąjungoje trečiąją bangą aštuntajame dešimtmetyje⁶.

1956–1958 m. parašytus žydo disidentų iš Lietuvos Berelio Cezarkos laiškus TSRS Aukščiausiąjai Tarybai ir LTSR agitacijos ir propagandos skyriaus vadovui Juozui Olekui bei Nikitai Chruščiovui apžvelgė Lidiya Dymerskaja-Cygelman⁷.

Žydų padėtį Tarybų Sąjungoje bei jų siekį emigruoti aprašė Aleksandras Itajus, Rusijos žydas disidentas Vitalijus Rubinas bei kiti. Apie žydų disidentinį judėjimą, jo santykį su rusų demokratiniu žmogaus teisių gynimo judėjimu rašė Michailas Kortas⁸.

Analizuodamas žydų savimonės bei saviiidentifikacijos lygį Michailas Agurskis išskyrė tris žydų savimonės tipus: tradicinį, jidišistinį bei sionistinį. Visiškai akivaizdu, rašo autorius, jog ne visi emigravę iš TSRS žydai atstovavo sionistinei ideologijai, ne visi buvo ir disidentais. Didžiąją dalį tarybinių žydų sudarė pasyvios asmenybės, save kaip žydus suvokusios tik dėl to, jog tokiais buvo laikomi aplinkinių⁹.

TSRS žydų savimonės lygį parodė ir vadinamasis absorbcijos procesas Izraelyje, t. y. iškilusi emigrantų žydų integracijos į Izraelio visuomenę problema. Tradicinės tautinės pakraipos žydai Izraelyje buvo sutikti išskėstomis rankomis, o TSRS disidentams, dalyvavusiems politinėje veikloje, siekti politinės karjeros Izraelyje tapo neįmanoma, – tai pabrėžė M. Agurskis¹⁰.

Žydų motyvacijos emigruoti priežastis savo studijoje analizavo ir L. Dymerskaja-Cygelman. Autorė išskyrė tris žydų emigracijos iš TSRS bangas, o jų priežastis aiškino žydų visuomenės kartų bei požiūrių kaita¹¹.

Anglų žurnalistas Emanuelis Litvinovas, ilgą laikotarpį domėjęsis žydų problemomis TSRS, sudarė statistinių duomenų

lenteles, kuriose pateikė žydų emigracijos iš šalies skaičius. Jo duomenimis, ši emigracija skaičiais nusileido tik Lenkijos piliečių repatriacijai, kurios metu šalį paliko apie 250 tūkst. Lenkijos piliečių¹².

Žydų emigracijos problemą nagrinėjo ir žydų istorikas Michailas Zandas, taip pat bandęs apibrėžti emigravusių iš TSRS žydų skaičių bei išskyręs atitinkamas Tarybų Sąjungos žydų emigrantų grupes¹³.

Specialią studiją apie žydų judėjimą už teisę išvykti į Izraelį parašė Liudmila Aleksejeva, joje apibūdino ir kitus opozicinius tarybinei sistemai judėjimus šalies viduje¹⁴.

Kaip apžvalginiais straipsniais disidentinio judėjimo klausimu Lietuvoje darbe naudotasi Algirdo Jakubčionio, Žygimanto Stankevičiaus, Arūno Streikaus studijomis, išspausdintomis Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraščiuose¹⁵.

Siekiant didesnio autentiškumo, šiame darbe remiamasi unikaliais, dar beveik niekieno netyrinėtais dokumentais iš Lietuvos ypatingojo archyvo (toliau – LYA). Daugiausia naudotasi LTSR KGB operatyvinėmis suvestinėmis, ataskaitomis apie žvalgomąjį darbą užsienyje ir tarp tarybinių piliečių, ataskaitomis apie antitarybinę piliečių veiklą, LTSR KGB kontržvalgybinių priemonių planais bei saugumo surinktomis užsienio lietuvių spaudos iškarpomis.

LIETUVOS ŽYDŲ NACIONALINIS JUDĖJIMAS UŽ TEISĘ IŠVYKTI Į IZRAELĮ: PRIEŽASTYS IR TIKSLAI

Jau pirmaisiais pokario metais ėmė ryškėti VKP(b) CK politinė linija – riboti arba visai neleisti žydams dirbti partiniuose ir tarybų valdžios organuose. VKP(b) CK biuro pirmininkas Lietuvai Michailas Suslovas, vėliau tapęs TSKP CK sekretoriumi ideologijos klausimais, laikėsi konservatyvių stalinistinių ir antižydiškų nuostatų.

1948 m. susikūrus Izraelio valstybei ir TSRS užmezgus diplomatinius santykius su ja, tarp Lietuvos žydų pasklido gandai, jog Izraelio valstybės atstovai Maskvoje ėmė vesti derybas dėl žydų emigracijos iš Tarybų Sąjungos. LTSR užfiksuoti pokalbiai aiškiai rodė to meto Lietuvos žydų požiūrį emigracijos klausimu. Iš to galima daryti išvadą, jog jie tikėjosi TSRS vyriausybę leisiant išvykti iš šalies daugumai žydų be jokių apribojimų. Tuo metu iškilo nesutarimų sprendžiant specialistų žydų emigracijos klausimą, vyriausybės institucijos itin nenorėjo išleisti patyrusių specialistų, ypač gydytojų¹⁶. (Remiantis kitais duomenimis, atvykusi Izraelio komisija, kuriai vadovavo išeivis iš Lietuvos žydas Šapiro, turėjo derėtis su TSRS atstovais dėl dviejų dalykų: 1) žydų sionistų paleidimo iš įkalinimo vietų, 2) norintiems emigruoti į Izraelį teisės suteikimo).

Iš esmės penktojo dešimtmečio pabaigoje dauguma Lietuvos žydų buvo nusiteikę emigruoti iš TSRS; kai kurie iš jų ėmė pardavinėti asmeninius daiktus, turtą, net keisti pinigus į auksą. To meto Lietuvos žydų požiūrį į susikūrusią Izraelio valstybę bene geriausiai atspindi F. A. Markovičiaus pareiškimas: „Mano didžiausia svajonė – paskutines savo dienas praleisti Izraelio žemėje; nors mano žmona rusė ir dar partijos narė, bet aš esu įsitikinęs, kad kai tik šis klausimas iš tiesų taps aktualus, man pavyks nugalėti šeimoje kilsiančius sunkumus ir mes išvyksime į Izraelį“¹⁷.

Viena iš priežasčių, skatinusių Lietuvos žydus emigruoti, buvo 1950–1953 m. šen bei ten pasirodantys viešose vietose atsisaukimai lietuvių kalba, kuriais žydai buvo kaltinami pirmosios tarybinės okupacijos metais padarytais nusikaltimais, t. y. žudę lietuvių tautą ir pan., vadinami raudonaisiais budeliais¹⁸; juose raginama „išgabenti žydus į Azerbaidžano respubliką, kad ne-naikintų Lietuvos pramonės, fabrikų, neiš-

naudotų ir nekurstytų lietuvių“¹⁹, raginama pašalinti žydus iš lietuviškų mokyklų, mokytojų vietų ir pan. Tai buvo penktojo dešimtmečio viduryje TSRS prasidėjusios atviros kampanijos prieš žydus atgarsiai, pasiekę ir Lietuvą. Lietuvoje antižydiška kampanija prasidėjo tik 1951 m. viduryje. Tuo galima įsitikinti paanalizavus to meto tarybinius Lietuvos spaudos organus „Tiesa“ ir „Sovetskaja Litva“. Dauguma antižydiško pobūdžio straipsnių buvo perspausdinti „Pravdos“ vedamieji.

Drįsčiau teigti, jog 1951–1953 m. laikotarpiu LTSR vykusį kampaniją buvo būtent perimta iš Maskvos ir vietinių saugumo organų sėkmingai išpopuliarinta. „Kovos su kosmopolitizmu“ kampanijos metu atviruose partiniuose susirinkimuose buvo diskredituojami „kosmopolitai bei keliaklupsčiai jantys prieš Vakarus“. Lietuvoje, kaip ir likusioje TSRS dalyje, daugumą vadinamųjų kosmopolitų sudarė žydai, kurie, kaip ir Maskvoje, kaltinti ir valiutinių operacijų atlikimu²⁰.

Emigraciją skatino ir tai, kad 1953 m. žydai buvo kaltinami statybos darbų sabotavimu. Pavyzdžiui, taip buvo apkaltintas vienos statybos įmonės vadovas žydas Goldbergas, anksčiau buvęs žydų studentų organizacijos „Beitar“ narys ir turėjęs gimiinių JAV ir Izraelyje. LTSR MVD dokumentai liudijo, kad „šis asmuo, siekdamas išvengti partinės kritikos bei kontrolės, šalinio iš vadovaujančiųjų jam pavaldžios įmonės vadovų postų komunistų partijai priklausančius ar prijauniančius asmenis“²¹.

Taigi žydams pagrindiniu tikslu tapo emigracija iš Lietuvos ne tik dėl TSRS vykdytos antižydiškos politikos šeštojo dešimtmečio pradžioje, bet ir dėl žydų „katastrofos“ Lietuvoje padarinių: po Antrojo pasaulinio karo Lietuvoje praktiškai nebeliko žydų bendruomenės, ji čia turėjo kurtis iš naujo, be to, dauguma likusių gyvų žydų nebenorėjo gyventi ten, kur buvo nužudy-

ta šimtai tūkstančių jų tautiečių. Jie nenorėjo gyventi su tauta, jų manymu, tapusia žydų „katastrofos“ Lietuvoje kaltininke bei vykdytoja.

Tokia valstybinė pozicija žydų atžvilgiu, nepagrįsti kaltinimai, teismo procesų organizavimas skatino Lietuvos žydų norą emigruoti iš šalies.

1947–1951 m. laikotarpiu už mėginimus nelegaliai kirsti TSRS valstybinę sieną buvo suimta ir nuteista keletas šimtų žydų, bandžiusių bet kokiomis priemonėmis pasiekti „erect Izrael“ (Izraelio žemę). Tarp jų būta ir Lietuvos žydų. Dalis Lietuvos žydų, siekdami išvykti iš TSRS, pasinaudojo Lenkijos piliečių repatriacija, vykusia 1944–1949 m. Dalis merginų žydžių išvyko kaip Lenkijos piliečių žmonos²².

Negavę Lenkijos pilietybę „įrodančių“ dokumentų, Lietuvos žydai ieškojo kitų būdų emigruoti, pavyzdžiui, suorganizuodavo savo bei savo artimųjų pergabenimą per sieną už pinigus, pereidavo sieną profesionalių kontrabandininkų padedami arba pervaziuodavo ją sunkvežimiais²³. Antai LTSR saugumo organų surengtos operacijos „Kapkan“ („Spąstai“) metu buvo sulaikyti keturi sunkvežimiai, vežę 98 žydų tautybės asmenis²⁴. Tuo pat metu stengtasi išvykti į užsienį su lietuvių žvejų pagalba²⁵.

Žydų emigraciją skatino ir tarpukario Lietuvos sionistinių organizacijų idėjinis palikimas. Dar iki Lietuvos pirmosios okupacijos, t. y. tarpukario laikotarpiu, Lietuvoje legaliai veikė nemažai žydų kultūros bei visuomeninių organizacijų, daugiau kaip 20 sionistinių organizacijų²⁶, įvairiais ryšiais susijusių su tokiais pat užsienyje veikusiais žydų judėjimais. Būtent jų idėjinio lygmens palikimas taip pat skatino žydus emigruoti iš šalies.

Tuo metu Rusijoje dėl persekiojimų žydai stengėsi pakeisti savo nerusiškai skambančias pavardes į rusiškas, o Lietuvos žydai, kaip pažymi S. Atamukas, „saugojo ir

atvirai skelbė savo tautybę, nekeitė prisitaikėliškai nei savo tėvavardžių, nei vardų“²⁷.

Taigi iš esmės penktojo dešimtmečio pabaigoje Lietuvos žydų emigracinės nuotaikos itin suaktyvėjo, žydai respublikos teritorijoje skleidė agitaciją tarp savo tautiečių už emigraciją ir organizavo ją su nemaža pagalba iš šalies.

JUDĖJIMO RAIDĄ 1953–1975 M.

Maskvoje, Leningrade ir kituose TSRS miestuose vykstant antižydiškomis kampanijoms, nemažai žydų specialistų rado prieglobstį Lietuvoje, nors 1953-ųjų vasarį, kaip atsakas į „gydytojų kenkėjų“ procesą Maskvoje, Lietuvoje taip pat imtasi kurpti analogišką bylą LTSR MGB iniciatyva. Bylos pretekstu tapo rašytojo Petro Cvirkos mirtis 1947 m. Po šešerių metų nuo rašytojo mirties MGB imta tirti byla buvo aiški klastotė, tačiau paklūstant nurodymams iš viršaus prieita prie išvados, kad „vyriausybės ligoninės gydytojas Šleima Markovičius ilgą laiką skyręs kenksmingus vaistus. Kai P. Cvirka gegužės 1 d. naktį buvo atvežtas į ligoninę, budėjęs gydytojas jam suleidęs vaistų, po ko ligonis surikęs ir kritęs ant lovos“. „Gauti signalai, – rašoma KGB pažymoje, – duoda pagrindą manyti, kad ligonis mirė nunuodytas stipriais sustamino vaistais“²⁸.

Vėliau prasidėjęs laikotarpis, susijęs su Stalino kulto pasmerkimu TSKP XX suvažiavime, TSRS valstybės saugumo organų vadovo Lavrentijaus Berijos sušaudymas (1957 m.), sąjunginių respublikų teisių plėtojimas ūkio ir ekonomikos srityse sudarė respublikai palankias galimybes įveikti daugelį pokario sunkumų. Jau išblėso ginkluota pokario rezistencija, nebebuvo masinių represijų ir trėmimų, sugrįžo dalis anksčiau represuotų ir ištremtų asmenų. Dar 1953 m. į Maskvą atšaukti išvyko apie 3,5 tūkst. atsiųstų po karo vadovaujančiųjų saugumo,

partijos ir valstybės darbuotojų rusų, ukrainiečių, baltarusių, į vadovaujamąjį darbą vis dažniau buvo keliami išsilavinę, jauni specialistai lietuviai, buvo geros sąlygos ir darbuotojams žydams, ypač specialistams bei patyrusiems praktikams²⁹.

Tuo metu tarp Lietuvos žydų ėmė rasti žmonių, nepabijojusių imtis iniciatyvos ir nelaukusių nurodymų ar nutarimų iš viršaus. 1956 m. gegužę LTSR valstybinės filharmonijos smuikininkas Berelis Cesarkas laiškais kreipėsi į TSKP CK prašydamas, stiprinant partinės politikos poveikį žydams, leisti įkurti Vilniuje žydų biblioteką, meno kolektyvus, dėstyti jidiš kalba mokyklose, nes esą „nemažam skaičiui nepartinių žydų atrodo, jog tarybų valdžia naikina žydų kultūrą ir diskriminuoja žydus“³⁰.

Šeštojo dešimtmečio viduryje ir pabaigoje dauguma Lietuvos žydų užsiangažavo kaip opozicionieriai tarybinės sistemos atžvilgiu; saugumo dokumentuose konstatuota, kad savo aplinkoje jie dažnai skleidžia emigracines ir nacionalistines nuotaikas, aktyviai palaiko ryšius su užsienyje gyvenančiais giminėmis. Dešimtmečio pabaigoje Lietuvos žydai stengėsi plėtoti šalyje savo dvasią bei kultūrą, kartu rūpinosi užmegzti ir palaikyti ryšius su Vakarų žydų sionistų organizacijomis, kurios teikė materialinę pagalbą tautiečiams Tarybų Sąjungoje, siuntė pinigines perlaidas, rūpinosi kvietimais norintiems emigruoti iš TSRS.

1959 m. gegužę, norėdamas gauti adresus užsienio žydų organizacijų, besidominčių Lietuvos ir TSRS žydų problemomis, Lietuvos žydų bendruomenės atstovas lankėsi Maskvoje ir susitikinėjo su užsienio turistais iš Johanesburgo (PAR). Buvo užmegzti ryšiai su „žydų artimųjų paieškos komitetu“, taip pat su komitetu, teikiančiu materialinę paramą TSRS gyvenantiems žydams³¹.

Tuo metu Lietuvos žydų jaunimas ėmė just savo vertę, pervertė kalnus literatūros

judaikos tema, saviveiklininkai entuziastai – darbininkai, tarnautojai, studentai įkūrė žydų dainų ir šokių ansamblį, vienoje iš Vilniaus bibliotekų buvo atidarytas žydų knygų skyrius.

Septintojo dešimtmečio viduryje tarp Lietuvos žydų ėmė ryškėti disidentinės, tarybinei tikrovei opozicinės nuostatos. Susiformavus disidentiniam judėjimui Rusijoje, vėliau Lietuvoje, šalies žydų veikla įgavo konkretų siekį už teisę išvykti į Izraelį. Lietuvos žydų kova dėl teisės emigruoti tapo bendro pasipriešinimo tarybiniam režimui išraiška Lietuvoje, nors konkrečiai Lietuvos žydų aktyvistai nepalaikė ryšių ir nebendradarbiavo su lietuviais disidentais. Kaip pažymi Lietuvos žydas disidentas Š. P. Beilinsonas, bandymų solidarizuotis iš lietuvių pusės būta³².

Būtent tai, kad tarp lietuvių disidentų bei žydų aktyvistų Lietuvoje nebūta glaudžių ryšių, skiria Lietuvos žydų nacionalinį judėjimą už teisę išvykti į Izraelį nuo analogiško žydų judėjimo Rusijoje, kur žydų aktyvistai kartu su rusų disidentais demokratais kovojo dėl savo teisių. Pažymėtina, kad rusų disidentai siekė pačios TSRS vidinių pertvarkymų, reformų šalies viduje, o žydai visuose savo dokumentuose pabrėždavo, jog nekovoja su egzistuojančia TSRS santvarka, o tesiekia gauti teisę išvykti į Izraelį.

Šiuo laikotarpiu Lietuvos žydai keitėsi su Maskva įvairia literatūra: „E-fes Milim“, Zevo Žabotinskio kūryba, Efraimo Kišono feljetonais, 1969 m. gavo rusišką „Egzodo“ vertimą, atsivežė iš Maskvos spausdinimo mašinėlę, patys spausdino, rašė laiškus, peticijas į įvairius TSRS miestus – Maskvą, Leningradą, Rygą³³.

1963–1969 m. emigruoti į Izraelį daugumai Lietuvos žydų neleista, o atsisakymo išleisti priežastys bei motyvacijos buvo įvairios³⁴. Daugumai atsakyta konstatuojant, jog jie yra LTSR nuolat gyvenantys, čia gimę piliečiai, gyvena atskiromis šeimomis,

taip pat kad jie materialiai nepriklausomi nuo Izraelyje esančių giminių. Kitiems atsakyta dėl to, jog buvo materialiai apsirūpinę ir sudarė atskiras šeimas, o giminaičiai, gyvenantys Izraelyje, visada turėjo galimybę grįžti į tarybinę tėvynę³⁵.

Dėl to septintojo dešimtmečio viduryje Lietuvos žydų veikla dėl galimybės išvykti į savo istorinę tėvynę išaugo į žydų nacionalinį judėjimą už teisę išvykti į Izraelį ir žydų kova dėl savo teisių tapo dalimi pasipriešinimo tarybiniam režimui Lietuvoje, nors, kaip minėta, žydų aktyvistai beveik nebendradarbiavo su lietuviais disidentais. Aktyvesnis bendradarbiavimas tarp abiejų judėjimų prasidėjo į Lietuvą atvykus E. Finkelšteinui bei daliai Rusijos žydų, kurie imigravo į Lietuvą dėl daug didesnės lietuvių visuomenės tolerancijos emigrantų atžvilgiu. Atsisakius TSRS pilietybės ir paršius pareiškimą gauti Izraelio vizas, Rusijoje gyvenimas pasidarydavo gerokai sunkesnis. Tuo tarpu Lietuvoje buvo daug didesnė visuomenės tolerancija nei kituose Tarybų Sąjungos regionuose ir pakankamai geros pragyvenimo sąlygos, leidusios išgyventi, kol bus išduota Izraelio valstybės viza.

Aštuntojo dešimtmečio pradžioje žydai suformavo ir specifines kovos formas, siekdami emigruoti iš TSRS. 1971 m. liepos 22 d. Maskvoje įvyko pirmoji žydų bado akcija, kurioje dalyvavo ir 30 žydų iš Baltijos šalių. Šalia bado akcijų pagrindinėmis Lietuvos žydų kovos dėl teisės išvykti į Izraelį formomis tapo laiškai bei peticijos – tiek individualios, tiek kolektyvinės, bei demonstracijos³⁶.

Čia pasižymėjo Zacharijas Čėsna, 1968 m. parašęs „26-ių intelektualų laišką apie antisemitizmą LTSR“, kuris baigėsi raginimu išleisti žydus į Izraelį. Laiškas per Izraelį pateko į Kanadą, jį transliavo „Amerikos balsas“ bei BBC ir lietuvių kalba. Tai buvo vienas pirmųjų tokio tipo laiškų visoje TSRS. Šiame laiške taip pat rašy-

ta apie žydų santykius su lietuvių disidentais: „Lietuvių nacionalinis pagrindis siekia bendradarbiauti su žydais, siekia, naudojantis žydų ryšiais, užmegzti santykius su Vakarais. Šis pasiūlymas buvo atmestas, nes žydai nesutiko bendradarbiauti su lietuvių nacionalistais“. Tais pat metais perlaidos būdu Vakarus pasiekė ir „Septynių žydų laiškas“, kuris irgi vėliau buvo transliuojamas BBC ir „Jeruzalės balso“ laidoje (1970 m. vasario 5 d.). Šiuose laiškuose, ypač „26-ių žydų laiške“, akcentuota, jog be Izraelio nėra valstybės, galinčios išspręsti žydų problemą: „1948–1953 m. įvykiai TSRS tai puikiai rodo. Beprasmiškiausi kaltinimai plito per spaudą, radiją ir kitas masinės informacijos priemones. TSRS mes tapome kosmopolitais, šnipais, žudikais baltais chalatais, vertėivomis [...]. Žydai TSRS nukentėjo, nes buvo žydais“³⁷.

1971 m. į Vilnių atvyko E. Finkelšteinas (1976 m. įstojo į Lietuvos Helsinkio grupę). Iki tol, 1964–1966 m. dirbo inžinieriumi vienoje Rusijos optikos mechaninėje gamykloje, kur, saugumo organų teigimu, turėjo priėjimą prie itin slaptų dokumentų. E. Finkelšteino atvykimas į Vilnių sutapo su bendros antitarybinės nuotaikos pakilimu Lietuvoje, čia jau buvo išsiplėtę lietuvių disidentinis bei žydų emigracinio pobūdžio judėjimai, atrodė, jog būtent iš Lietuvos bus įmanoma greičiausiai emigruoti iš TSRS. Vos atvykęs į Vilnių, E. Finkelšteinas iš karto užmezgė ryšius su Lietuvos žydais, tapo įvairių peticijų, laiškų ir delegacijų idėjiniu organizatoriumi, o jo veikla, KGB duomenimis, tapo žinoma JAV, Anglijos žydų organizacijoms, iš kurių jis kasmet gaudavo daugybę jo veiklą paskatinančių ir paremiančių laiškų³⁸.

Beje, vienas iš žymesnių E. Finkelšteino laiškų savilaidos būdu Vakarų didžiąją spaudą pasiekė 1977 m. Straipsnyje buvo akcentuojama, kad „lietuviams turi būti aišku, jog jų tautinis atgimimas ir tautinės

valstybės nepriklausomybė įmanoma tik tikros demokratijos ir nenukrypstamo žmogaus teisių priklausymo sąlygomis³⁹.

HELSINKIO LAIKOTARPIS

1975 m. vasarą Helsinkyje pasirašius saugumo ir bendradarbiavimo sutartį, TSRS pirmą kartą prisiėmė tarptautinius įsipareigojimus. Tai turėjo didelį poveikį disidentiniam judėjimui. Šiuo laikotarpiu pasidarė aišku, jog atskiro žydų klausimo sprendimo negali būti, žydams buvo aktualu priversti vyriausybę daryti nuolaidų ne žydams atskirai, o visiems, neatsisakant savo siekio – emigracijos. Todėl kova dėl žmogaus teisių žydų disidentams tapo ne tikslu, bet priemonė savo tikslui – emigracijai – pasiekti.

Šiuo laikotarpiu šalyje ėmė formuotis įvairios Helsinkio grupės, kai kurių grupių iniciatoriais tapo žydų aktyvistai (1976 m. gegužę įsikūrusios Maskvos Helsinkio grupės iniciatoriais tapo Natanas Ščaranskis ir Vitalijus Rubinas). Iki tol, ypač Lietuvoje, egzistavo griežtas skirstymasis į lietuvius (Rusijoje – rusus) bei žydus disidentus, sionistus ir t. t. Helsinkio grupės tapo pirmosiomis žmogaus teisių gynimo asociacijomis, į kurių veiklą kartu su žmogaus teisių gynėjais įsitraukė ir žydų aktyvistai. Žydai, pavyzdžiui, dalyvaujantys rusų demokratiname disidentiniame judėjime, atskirai apie žydų teises iš viso nekalbėjo (pvz., Pavelas Litvinas), o akcentavo bendrąsias, konkrečiai – žmogaus teises TSRS*.

Kadangi bendrasis disidentinis judėjimas buvo judėjimas už demokratinius pertvarkymus, plačias teises pačioje TSRS (lietuviai kovojo dėl nepriklausomybės atkūrimo), tai žydų nacionalinis judėjimas nekė-

lė tiesioginių uždavinių ką nors pertvarkyti pačioje šalyje. Visuose Lietuvos žydų dokumentuose buvo pažymima, jog nekovojama su tarybine santvarka, o tik siekiama gauti teisę išvykti į savo nacionalinę valstybę, į protėvių žemę.

Atsiradus galimybei palikti Tarybų Sąjungą su disidentinio sąjūdžio pagalba, žydai suprato, jog disidentų akcentuojama kova dėl žmogaus teisių kartu yra ir kova dėl asmens teisės gyventi ten, kur nori, todėl jie ir įsitraukė į bendrą veiklą. Žydai ėmė bendradarbiauti su žmogaus teisių gynimo judėjimu, visiškai neatsisakydami savo pagrindinio tikslo – repatriacijos.

Beje, būtent tuo metu ir buvo nustatyta, jog KGB stebimosios bylos objektas E. Finkelšteinas priklauso nelegalaus po grindinio žydų savišaukimo leidinio „Žydai TSRS“ („Евреи в СССР“) redakcijos kolegijai ir yra artimas akademiko Andrejaus Sacharovo ryšininkas. 1975 m. lapkričio 10 d. šio disidentų būte Vilniuje buvo atlikta krata ir rasti „įkalčiai“ perduoti TSRS KGB 5-ajai valdybai. Siekta išsiaiškinti galimybę patraukti jį baudžiamojon atsakomybėn⁴⁰ (pagal RTFSR BK 190 str.). Nenutarus patraukti baudžiamojon atsakomybėn, buvo pareikštas oficialus įspėjimas⁴¹, o tolesnė stebimoji veikla pavesta TSRS 8-ajam 5-osios valdybos skyriui. Beje, tais pat metais panašių problemų iškilo ir žydų jaunuoliui Genadijui Levickiui, kuris tarnaudamas armijoje buvo surinkęs slaptų karinio pobūdžio duomenų. Apklaustos metu jis teigė, kad dokumentus apie šalies karinę aviaciją laikė tik dėl mokslinio suinteresuotumo⁴².

1975 m. gruodžio 19–21 d. Vilniuje lankėsi JAV pasiuntinybės Maskvoje atstovas Donaldas Graves (Greivsas) su žmona.

* Tautinės pakraipos žydų nuomone, dalyvauti demokratiname disidentiniame judėjime išvis nederėjo. В. Рубин, *Дневники. Письма*, Библиотека алия, Израиль, 1989, с. 168, 222, 224–225, taip pat plg.: *Краткая еврейская энциклопедия* (КЕЭ), Иерусалим, 1998, т. 8, с. 272.

TSRS 2-osios vyriausiosios valdybos 1-ojo skyriaus teigimu, čia jis rinko duomenis apie norinčius išvykti į Izraelį žydus, lankėsi jų butuose ir susitikinėjo su lietuvių disidentais⁴³. Užsieniečiai turistai siūlė Lietuvos žydams, pasak jų, praradusiems savo kultūrą ir religiją, vienytis religiniu pagrindu, t. y. stiprinti sinagogą, plėsti organizuotas žydų judėjimo formas.

Skleisti antitarybines, provakarietiškas nuotaikas bei žydų nuostatą emigruoti į Izraelį ypač padėjo aštuntojo dešimtmečio viduryje organizuoti žydų kalbos kursai, iš tiesų tapę žydų disidentų telkimosi vieta ir branduoliu.

UŽSIENIO ŽYDŲ ORGANIZACIJOS IR JŲ ĮTAKA ŽYDŲ EMIGRACIJAI IŠ LIETUVOS

1975 m. vasarą Lietuvos žydus disidentus aplankė vienas iš JAV žydų bendruomenės rabinų Šaindlinas Lorensas su žmona (nusiėpęs priklausomybę dvasiniam luomui). Užsienio žydų organizacijų pastangomis jie buvo gavę Lietuvos žydų sionistų adresus, lankėsi tik žydų, norinčių emigruoti į Izraelį, butuose. Susitikimų metu buvo kalbama apie žydų padėtį TSRS, svarstomos galimybės išvykti į užsienį, būtinos priemonės žydų emigracijai plėtoti. Kartu Lietuvos žydai raginti dalyvauti Maskvoje vykstančiose demonstracijose, siūlyta sudaryti branduolį iš antitarybiškai nusiteikusių asmenų, galinčių plėtoti žydų tautinį judėjimą bei skatinančių emigraciją į Izraelį, jiems žadėta moralinė ir materialinė parama⁴⁴. Kai kurie turistai šiuo metu stengėsi išsiaiškinti žydų reakciją į politinius įvykius Artimuosiuose Rytuose bei Izraelyje; ypač stengtasi sužinoti, kokie yra žydų jaunuomenės dvasiniai poreikiai ir kiek ji informuota apie įvykius Vakaruose, domėtasi, ar jaunimas klausosi užsienio radijo laidų, „Laisvės radijo“, taip

pat likusios Lietuvos visuomenės požiūriu į žydų emigraciją ir pan. Visi iš vieno lūpų gauti duomenys visad būdavo patikslinami kitais šaltiniais, o pagrindiniai ryšiai beveik visada užmezgami sinagogoje, kurią turistai lankydavo po keletą kartų per dieną⁴⁵. Ypač aktyviai su užsieniečiais bendradarbiavo Lietuvos žydai, dirbantys kultūros bei meno srityse.

Aštuntojo dešimtmečio antroje pusėje Lietuvos žydų veikla, judėjimas už teisę išvykti į Izraelį sulaukė ne tik moralinės užsienio turistų žydų paramos, bet ir konkrečios pagalbos iš įtakingų tarptautinių žydų organizacijų. Net teroristiniais kovos būdais žydus bandė paremti JAV „Žydų gynimo lyga“, vykdžiusi įvairias akcijas prieš tarybines atstovybes JAV. Izraelio žydų organizacijos „Mooz“, „Buvusiųjų Siono kankinių sąjunga“ viena kovos dėl žydų teisių forma laikė ir terorą⁴⁶. Lietuvos žydams padėjo ir „Lietuvos žydų Izraelyje asociacija“, į kurios 1977 m. lapkričio 24 d. organizuotą žuvusiųjų tautiečių minėjimą susirinko apie 4 tūkst. žydų, o į pačią asociaciją minėtu laikotarpiu įsirašė apie 300 Lietuvos žydų. „Lietuvos žydų Izraelyje asociacija“ rūpinosi žydų išeivių iš Lietuvos įkurdinimu Izraelyje, turėjo fondą, iš kurio 1977-aisiais išmokėta 920 tūkst. svarų išeiviams iš Lietuvos. Fondas taip pat teikdavo paskolas dvejų metų laikotarpiui. Ši asociacija, padedama „Londono Baltijos žydų draugijos“, išsiuntė 1000 siuntinių žydams Lietuvoje bei lietuviams, gelbėjusiems žydus nacių okupacijos metais. Taip pat būdavo suteikiamos paskolos, pašalpos mokslus einančiam imigravusiam jaunimui (išmokėta 104 500 svarų)⁴⁷.

Lėšų Lietuvos žydams pagelbėti šiuo laikotarpiu skirdavo ir žydų organizacijos JAV bei Kanadoje, didmiesčiuose veikusios žydų draugijos. (Beje, Los Andželo žydų draugijos parama buvo gerokai susilpnėjusi, o Čikagos žydų draugija iš viso nebesi-

domėjo „Lietuvos žydų asociacijos Izraelyje“ veikla.) Asociacijos nariai – žydų išeiviai iš Lietuvos rengė kultūrinio pobūdžio sueigas savo klube, leido knygas „žydų istorijos Lietuvoje“ tematika, siuntė literatūrą į TSRS. Jos platintame biuletenyje rašyta: „Su pasididžiavimu konstatuojame, kad Lietuvos emigrantų eilėse Vienoje nėra iškritėlių. Jie neieško sau laimės kituose kraštuose. Visi jie atvyksta Izraelin statyti savo krašto ir jame įsikurti“⁴⁸.

Šiuo metu ėmė ryškėti nauja tendencija: iš TSRS emigravę žydai nebeskrisdavo į Izraelį, o vykdavo į kitas šalis, dažniausiai JAV, aplenkdami savo istorinę tėvynę.

LIETUVOS ŽYDŲ VEIKLA AMERIKOS LIETUVIŲ BENDRUOMENĖS SPAUDOS PUSLAPIUOSE

Aštuntojo dešimtmečio pabaigoje Lietuvos žydų problema, jų emigracija susidomėjo ir JAV lietuvių organizacijos bei spaudos leidiniai, analizavę ne tiek tarybinio laikotarpio žydų emigraciją iš Lietuvos į Izraelį, o daugiau lietuvių ir žydų santykius Lietuvoje.

1976 m. birželio 7 d. JAV lietuvių leidinys „Draugas“ straipsnyje „Lietuviai ir žydų tautinė mažuma Lietuvoje“ rašė, jog „to meto žydų emigracija į Izraelį smarkiai pakeitė ir Lietuvos žydus“. Emigracijoje nebuvo tiksliai žinoma, kiek žydų tuo metu gyveno Lietuvoje, manyta, jog keli tūkstančiai, kurie taip pat greičiausiai apleis Lietuvą ir įsikurs Izraelyje⁴⁹.

1976 m. kovo 23 d. Bostono „Keleivio“ redakciją aplankė buvęs leningradietis, žydas disidentas Izmailas Rabinovičius, 1975-ųjų spalį su šeima atvykęs į JAV. Kalbėdamas apie disidentinį judėjimą Rusijoje, žydų kovą dėl emigracijos, I. Rabinovičius teigė, jog tuo metu TSRS labiausiai spaudžiama buvo lietuvių tauta – „disidentas Nr. 1“. Redakcijos teigimu, „lietuvių ir žy-

dų klausimo Lietuvoje“ I. Rabinovičius nekėlęs: „Apie lietuvius kalbėjo su nuoširdžia simpatija“⁵⁰.

Kaip atsakas į Tomo Venclovos straipsnį apie lietuvių ir žydų santykius 1978 m. balandžio mėn. Niujorko „Akiračiuose“ pasirodė straipsnis, kuriame autorius, pasivadinęs Žuvinto slapyvardžiu, retoriškai klausė: kokie šiandien yra lietuvių ir žydų santykiai? – ir čia pat davė atsakymą: „Nedaug jų liko po karo ir tų pačių nemažai išvyko į Izraelį. O tie, kurie liko, įsiliejo į lietuvių tarpą, gyvena ir dirba, lyg tarp mūsų tautų nebūtų buvę jokių nesutarimų. Man pačiam tenka dirbti su vienu kitu žydu. Kaip taisyklė, jie yra geri specialistai, sumanūs ir darbštūs žmonės, todėl kolektyve visi juos gerbia. Atvirumo valandą jie prisipažindavo, jog Lietuvos nemainytų į jokių Rusijos miestą, net Maskvą, nes čia jie jaučiasi pilnateisiais kolektyvo nariais, niekas į juos nešnairuoja...“⁵¹

Tuo tarpu Rusijoje daugelis, ypač partinių, į kiekvieną žydą žiūri kaip į potencialų disidentą, veikiantį pagal žinomą formulę: mes tarybų valdžią sukūrėme, mes ją ir sugriausime. Pasak autoriaus, „prasidėjus 1967 m. arabų–Izraelio karui, daugumos lietuvių simpatijos buvo Izraelio pusėje, ir ne todėl, kad lietuviai būtų neapkentę arabų. Lietuviai simpatizavo Izraeliui ir džiaugėsi jo pergale taip, kaip mažos tautos atstovai simpatizuoja mažai valstybei, užpulčiai žymiai skaitlingesnio priešo“. Be to, tada arabus rėmė ir Lietuvos pavergėja – TSRS. Šiame bei daugelyje kitų JAV lietuvių leidinių buvo išreiškiama viltis, tikėjimas, kad „kovodami už savo teises, jie kartu kovoja ir už mūsų“, o tokius pasiaukojančius kovotojus lietuviai moka gerbti. „Esu įsitikinęs, – rašoma anksčiau minėtame straipsnyje, – kad laisva Lietuva su laisvu Izraeliu palaikys normalius, draugiškus santykius, nes šiuo metu mes su žydais stovime vienoje barikadų pusėje“⁵².

Kalbant apie vadinamąjį Helsinkio laikotarpį ir su tuo susijusias problemas, būtina pažymėti, kad nors Helsinkio saugumo ir bendradarbiavimo sutarties pasirašymu Tarybų Sąjunga pirmą kartą prisiėmė tarptautinius įsipareigojimus, pats Helsinkio Baigiamasis aktas užsienio lietuvių spaudoje vėliau imtas vertinti gana kontraversiškai: vieni teigė, jog šis aktas paskatino disidentus kovai dėl žmogaus teisių, kiti – jog po Helsinkio Baigiamojo akto padėtis pačioje TSRS, tad ir okupuotoje Lietuvoje, nepasikeitė, o net smarkiai pablogėjo⁵³. Tai įrodo, jog Helsinkio dokumentas, parengtas tarybinių rašėjų, nieko nekalbėjo apie pavergtas Europos tautas⁵⁴.

Be to, tik trejiems metams praėjus nuo Helsinkio Baigiamojo akto pasirašymo, aštuntojo dešimtmečio pabaigoje režimas TSRS vėl ėmė griežtėti, politinė opozicija TSRS buvo prislopinta, kaip sąjūdis nebeteko praktinės reikšmės. Sprendžiant iš JAV lietuvių spaudos, nors žymiausi disidentai Andrejus Sacharovas, Aleksandras Solženicynas išliko laisvėje, „atšilimo“ politika jiems padėjo, tačiau eiliniams disidentams pasidarė tik blogiau⁵⁵.

1976 m. iš TSRS ištremtas Andrejus Amalrikas JAV žurnalistams pasakojo, kad TSRS ir toliau vykdžiusi prievartą, toliau trukdyta klausytis užsienio radijo laidų, trūko užsienio spaudos leidinių, vykdyta religinė priespauda, neleista susijungti su giminėmis užsienyje, ypač žydams⁵⁶. 1976 m. sausį JAV spaudos puslapius pasiekė ir A. Sacharovo straipsnis pavadinimu „Kančios ir prievartos šalis“, kuriame taip pat akcentuotas žmogaus teisių padėties blogėjimas TSRS⁵⁷.

JAV lietuvių spauda rašė, jog „ypatingo humaniškumo Kremlius nerodė Izraeliui bei žydams TSRS. Nuolatinę įtampą Artimuosiuose Rytuose vis kurstant tarybinių ginklų siuntomis arabų šalims, šalyje nuolat persekiojami žydai, ypač žydai, norintys

išvykti iš Tarybų Sąjungos“. Spauda pažymėjo, jog jie atleidžiami iš darbo, apdedami niekur pasaulyje nepraktikuojamu mokesčiu už įsigytą išsilavinimą, siekiančiu tūkstančius rublių ir t. t. Tačiau greta šių teiginių pažymėta, kad, nepaisant prievartos šalyje, į užsienį iš TSRS visgi pavyksta išvykti nemažam skaičiui asmenų, daugiausia žydams, „kurie organizuodamiesi bendromis pastangomis šia kryptimi yra išvystę didelį aktyvumą, prie kurių prisišliejęs išsprūsta ir vienas kitas nežydas“⁵⁸.

Aštuntojo dešimtmečio pabaigoje–devintojo dešimtmečio pradžioje TSRS grįžo prie senosios „uždarų sienų“ politikos, automatiškai buvo imtasi varžyti TSRS piliečių emigracijos teises; LTSR saugumo organai, siekdami nutraukti žydų susirašinėjamą su užsieniu, kompleksiskai tikrino visus laiškus pagal planą „Alfa III“⁵⁹, stiprino agentūrines pozicijas užsienio žydų organizacijose; buvo konfiskuojama užsienio turistų į Lietuvą įvežama sionistinio pobūdžio literatūra bei nustatomi asmenys, įtariamai sionistine veikla. Kai kuriems iš jų uždrausta atvykti į TSRS⁶⁰.

Visa tai gerokai sumažino žydų emigraciją iš šalies. 1968–1976 m. laikotarpiu emigruoti iš šalies sugebėjo dauguma to siekusių Lietuvos žydų. Iš 11 560 kvietimų prašiusių šalies žydų (49 proc. viso šalies žydų skaičiaus) leidimus emigruoti gavo 9589 (t. y. 82,9 proc. visų prašiusių) žydų. Iš Vilniuje gyvenusių 16 491 žydų emigravo 7190 asmenų, o iš Kaune gyvenusių 4284 – 1708 asmenys⁶¹.

IŠVADOS

1. Po Antrojo pasaulinio karo Lietuvoje praktiškai nebeliko žydų bendruomenės, ji turėjo kurtis iš naujo, o jos pagrindiniu tikslu tapo emigracija iš Lietuvos. Tai lėmė ne tik Stalino antižydiška politika, vykdyta Lietuvo-

je šeštojo dešimtmečio pradžioje, bet ir žydų tautos katastrofos Lietuvoje padariniai. Žydai nebenorėjo gyventi šalyje, kur žuvo daugybė jų tautiečių; jie nenorėjo gyventi su tauta, jų manymu, tapusia žydų žudynių Lietuvoje organizatore ir talkininke.

2. Po Lietuvos reokupacijos (1944 m.) prasidėjo žydų emigracija iš šalies, aktyviai trukusi iki 1951 m. Vėliau šalyje prasidėjusi aktyvi stalininė antisemitinė kampanija pristabdė žydų emigraciją beveik dvidešimčiai metų. Tačiau šiuo laikotarpiu subrendo piliečių pasipriešinimas šalyje egzistuojančios sistemos atžvilgiu, aštuntojo dešimtmečio pradžioje įgijęs religinio, nacionalinio, pilietinio pasipriešinimo formas. (Antrasis emigracijos laikotarpis: 1969–1976 m.)

3. Šiuo laikotarpiu subrendo ir žydų nacionalinis judėjimas už teisę išvykti į Izraelį. Lyginant Lietuvos žydų nacionalinę kovą dėl teisės emigruoti su tokiu pat žydų judėjimu visoje TSRS, būtina pažymėti, kad žydų nacionalinis judėjimas Lietuvoje pradiniu etapu įgavo specifinių bruožų. Vienas jų – atsisakymas bendradarbiauti su lietuvių nacionaliniu pagrindžiu.

4. Helsinkio grupės tapo pirmosiomis žmogaus teisių gynimo asociacijomis, kurių nariais buvo ir žydų aktyvistai. Lietuvoje žydų bei lietuvių nacionalinių judėjimų bendradarbiavimas irgi susijęs su Helsinkio

laikotarpiu. 1971-aisiais į Lietuvą atvykęs Rusijos žydas disidentas E. Finkelšteinas įsiliejo į Lietuvos Helsinkio grupę, tarsi nutiesė tiltą tarp lietuvių bei žydų disidentų.

5. Disidentinis judėjimas Tarybų Sąjungoje žydams tapo ne tikslu, bet priemone savo tikslui pasiekti neišsižadant savųjų interesų. Žydų disidentinis judėjimas Lietuvoje susiformavo septintojo–aštuntojo dešimtmečių sandūroje; jame daugiausia dalyvavo žydų sionistų grupės, sionistiniame judėjime pereinant į kitą kokybės etapą.

6. Pagrindine Lietuvos žydų nacionalinio judėjimo už teisę išvykti į Izraelį išraiška tapo peticijos ir laiškai, rašomi ir siunčiami įvairiausiems TSRS bei užsienio valstybių pareigūnams bei organizacijoms. Viena iš kovos dėl savo teisių forma tapo ir demonstracijos.

7. Kitaip negu rusų ir lietuvių disidentai, žydai aktyvistai savo laiškuose bei peticijose nekėlė kovos su tarybine santvarka aspekto. Visuose dokumentuose buvo pažymima, jog nekovoama su tarybine santvarka, o tik siekiama teisės emigruoti iš TSRS.

8. Devintojo dešimtmečio pradžioje žydų emigracija iš Lietuvos, kaip ir TSRS, ėmė slopti. Šalyje sugrįžta prie senosios „uždarų sienų“ politikos. Tačiau dauguma Lietuvos žydų, siekusių emigruoti, 1968–1976 m. gavo vizas ir sėkmingai išvyko į Izraelį.

Nuorodos

¹ S. Atamukas, *Lietuvos žydų kelias*, Vilnius, 1998, 410 p.

² С. Атамукас, *Евреи в Литве. XIX–XX в.*, Вильнюс, 1990, 120 с.

³ Ш. П. Бейлинсон, *Мой долгий путь в Иерусалим*, Иерусалим, 1995, 196 с.

⁴ E. Finkelstein, „Old Hopes and new currents in present day Lithuania“, *The Violations of Human rights in Soviet occupied Lithuania: a report for 1977*, The Lithuanian American Community, 1978, p. 58–66; „Senos viltys ir nauji dvelksmai šių dienų Lietuvoje“, *Akiračiai*, 1978, birželis (iškarpa iš bylos), Lietuvos ypatingasis archyvas (toliau – LYA), f. K-1, ap. 41, b. 124; E. Finkelstein, „Old Hopes and...“,

p. 58–66; E. Finkelšteinas, „Senos viltys ir nauji dvelksmai šių dienų Lietuvoje“, *Lietuvos Helsinkio grupė*, Vilnius, 2000, p. 382–394.

⁵ Э. Финкельштейн, „Алия или Культура“, *Сион: Общественно-политический и литературный журнал*, Тел-Авив, 1976, No. 15, с. 109–114.

⁶ Л. Финкельштейн, „Беглые мысли о третьей волне эмиграции“, *ibid.*, 1977, No. 19, с. 73–90.

⁷ L. Dymerskaya-Tsigelman, *Jews and Jewish topics in the Soviet Union and Eastern Europe*, Jerusalem: The Centre for Research and Documentation of East-European Jewry, 1990, p. 49–55.

⁸ А. Итай, *Через три подполья*, Библиотека алия, Israel, 1976, с. 250; В. Рубин, *Дневники*.

Письма, Библиотека алия, 1989, с. 400; М. Корт, „Советские евреи и русские диссиденты“, *Сион*, 1976, No. 15, с. 191.

⁹ М. Агурский, „Неосионизм в Советском Союзе“, Тезисы и концепции, *Сион*, 1977, No. 19, с. 76–84.

¹⁰ М. Агурский, op. cit., с. 78.

¹¹ Л. Дымерская-Цыгельман, „Об идеологической мотивации различных поколений активистов еврейского движения в СССР в 70-ых“, *Вестник еврейского университета в Москве*, No. 1(5).

¹² Э. Литвинов, „Алия-76: цифры и факты“, *Сион*, 1977, No. 19, с. 67–76.

¹³ М. Занд, „Судьба, цивилизация, алия“, *Сион*, 1978, No. 23, с. 7–25.

¹⁴ Л. Алексеева, „Еврейское движение за выезд в Израиль. История инокомыслия в СССР“, [USA]: Khronika press, 1984, с. 138–161.

¹⁵ А. Jakubčionis, „Bažnyčios pasipriešinimas Lietuvoje 1970–1980 m.“, *LKMA metraštis*, XII, Vilnius, 1998, p. 158–162; Ž. Stankevičius, „Religinio disidentinio judėjimo slopinimas Lietuvoje 8–9 dešimt.“, ibid., XII; A. Streikus, „Lietuvos katalikų bažnyčia 1940–1990 m.“, ibid., XII, p. 39–64.

¹⁶ S. Atamukas, op. cit., p. 296.

¹⁷ Ataskaita A. Sniečkui apie žydų nuotaikas LTSR, TSRS užmezgus diplomatinis santykius su Izraeliu, LYA, f. K-1, ap. 10, b. 156, l. 73–74.

¹⁸ Pažyma apie antitarybinio pobūdžio biuletenius Raseiniuose, ibid., l. 213–214.

¹⁹ Biuletėnis „Lietuviai prieš Stalino jungą“, ibid., b. 4, l. 27.

²⁰ Valiutinės operacijos, ibid., b. 157, t. 2, l. 127–128; b. 271, l. 66.

²¹ LTSR MVD informacinis pranešimas LKP(b) CK bei operatyvinė suvestinė apie agentūrinį-operatyvinį darbą likviduojant nacionalistines grupuotes, užsienio agentus, išsiaiškinant žydų nuotaikas, ibid., b. 156, t. 2, l. 265–268.

²² А. Имай, op. cit., с. 167.

²³ Ibid., с. 171.

²⁴ LTSR KGB operacija „Spąstai“, LYA, f. K-1, ap. 2, b. 9, l. 2–14.

²⁵ А. Имай, op. cit., с. 177.

²⁶ LTSR KGB pažyma apie tarpukario Lietuvoje veikusias sionistines organizacijas, LYA, f. K-1, ap. 2, b. 9, l. 4–15.

²⁷ S. Atamukas, op. cit., p. 308.

²⁸ Ibid., p. 313.

²⁹ Ibid., p. 308.

³⁰ L. Dymerskaya-Tsigelman, *Jews and the Jewish topics...*, p. 49–55.

³¹ LTSR KGB pažyma apie kontržvalgybines priemones turistų atžvilgiu, LYA, f. K-1, ap. 10, b. 272, l. 51–55.

³² Ш. П. Бейлинсон, op. cit., с. 177–178.

³³ Ibid.

³⁴ LTSR KGB susirašinėjimas, išvados dėl asmenų, išvažiuojančių į kapitalistines šalis, LYA, f. K-1, ap. 6, b. 238.

³⁵ Ibid., b. 238, l. 20, 169.

³⁶ LTSR KGB kontržvalgybinis darbas, ibid., ap. 3, b. 792, l. 28.

³⁷ Ш. П. Бейлинсон, „Приложения: открытое письмо...“, op. cit., с. 2.

³⁸ Operatyvinė-stebimoji byla „Izraelietis“, LYA, f. K-1, ap. 3, b. 714, l. 181–182.

³⁹ E. Finkelšteinas, „Senos viltys ir nauji dvelksmai šių dienų Lietuvoje“, op. cit.

⁴⁰ LTSR KGB pažyma apie kontržvalgybines priemones turistų atžvilgiu, LYA, f. K-1, ap. 3, b. 731, l. 29.

⁴¹ KGB darbas pagal bylas, ibid., b. 732, l. 110.

⁴² KGB operatyvinės bylos objektas „Chameleonas“, ibid., ap. 10, b. 457, l. 63.

⁴³ KGB kontržvalgybinis darbas skyriuose, ibid., ap. 3, b. 732, l. 132–134.

⁴⁴ LTSR KGB pažymos apie kontržvalgybines priemones, Izraelio spec. tarnybų veiklą, ibid., b. 731, l. 98–99.

⁴⁵ Ibid., l. 100.

⁴⁶ LTSR KGB nurodymai LTSR KGB skyriui dėl kontržvalgybinio darbo, ibid., b. 733, l. 58.

⁴⁷ „Lietuvos žydai Izraelyje“, *Keleivis*, 1978, lapkričio 19, straipsniai, iškarpos iš JAV lietuvių spaudos; LYA, f. K-1, ap. 41, b. 124 (aprašas nesutvarkytas, bylos lapai nesunumeruoti).

⁴⁸ Ibid.

⁴⁹ „Lietuviai ir žydų tautinė mažuma Lietuvoje“, *Draugas*, 1976, birželio 7, ibid.

⁵⁰ „Reto ir netikėto svečio pasakojimai“, *Keleivis*, 1976, kovo 23; straipsniai, iškarpos iš JAV lietuvių spaudos, LYA, f. K-1, ap. 41, b. 123.

⁵¹ A. Žuvintas, „Žydai ir lietuviai“, straipsniai, iškarpos iš JAV lietuvių spaudos, ibid., b. 124; straipsnis taip pat perspausdintas T. Venclovos knygoje *Vilties formos: Eseiistika ir publicistika*, Vilnius, 1991, p. 130–143.

⁵² Ibid., p. 130–143; LYA, f. K-1, ap. 41, b. 124.

⁵³ „Iliuzijos ir tikrovė“, *Dirva*, 1976, birželio 16, Nr. 166.

⁵⁴ „Atlanto ir Helsinkio paktai“, *Draugas*, 1976, lapkričio 20; straipsniai, iškarpos iš JAV lietuvių spaudos, LYA, f. K-1, ap. 41, b. 36.

⁵⁵ „Atolydis ir idėjinė kova“, *Tėviškės žiburiai*, 1976, gruodžio 4, Nr. 49.

⁵⁶ „Atlanto ir Helsinkio paktai“, *Draugas*, 1976, lapkričio 20.

⁵⁷ „A. Sacharovo bei jo šeimos gyvenimas kalėjime be grotų“ (daug straipsnių pavadinimais: „Solženicynas kenkia Kremliaus vadovams“, „Solženicynui sunku gintis“, „Kartūs Solženicyno kaltinimai“, „Gulago salynas ir Lietuva“...), *ibid.*, straipsniai, iškarpos iš JAV lietuvių spaudos, LYA, f. K-1, ap. 41, b. 36.

⁵⁸ Iškarpa iš straipsnio „Solženicynas kenkia Kremliaus vadovams“, *ibid.*, b. 36, 89.

⁵⁹ LTSR KGB duomenys apie kontržvalgybinę veiklą, apie ketinčius pabėgti ar užsienyje pasilikusius tarybinius piliečius, *ibid.*, ap. 3, b. 758. l. 229; b. 755, l. 109.

⁶⁰ LTSR KGB pažyma apie sionistinė veikla įtariamus asmenis, *ibid.*, b. 758, l. 248–254.

⁶¹ Э. Литвинов, *op. cit.*, c. 67–76.

Gauta 2001 01 14

Vilniaus universiteto Istorijos fakultetas,
Universiteto g. 3, Vilnius

Linas Tatarūnas

JEWISH NATIONAL MOVEMENT IN LITHUANIA FOR THE RIGHT TO LEAVE TO ISRAEL

Summary

After the reoccupation of Lithuania (1944) the Lithuanian people began a struggle against the sovietization of the country. This struggle had lasted for more than ten years. The armed resistance was suppressed by the Soviets only by the middle of the 50s. Enormous losses in nation (approximately 0,5 million residents) paralysed the resistance for a decade and a half until the beginning of the 70s. (The resistance became more passive since then). In the middle of the 70s the actions of Lithuanian Jews and Russian Jews grew into a dissident movement for the right to leave to Israel. The struggle of the Lithuanian Jews for the right to emigrate fell in alongside with the common resistance movement against the Soviet regime in Lithuania. The initial activities of the Jews in Lithuania for the right to emigrate from the USSR were petitions to the authorities, and both individual and collective open letters. In addition to petitions and letters, the most popular way of Jewish movement manifestation in Lithuania was demonstrations. To compare the Jewish dissident movement in Russia and Lithuania the latter had specific features as the Lithuanian Jews refused to have relations with the national underground. There was no close connection between Lithuanian and Jewish dissidents. At the end of the 70s and beginning of the 80s the Jews developed special struggle strategy to leave for

Israel. On the 22 June 1971 for the first time the Jews hunger-struck in Moscow. Thirty Jews from the Baltic States participated in the strike. Not only the Jews took part in the dissident Jewish movement. The actual goal the majority of the movement strived for was not Israel, but the emigration from the USSR. At the time Helsinki groups were the first associations to protect human rights, therefore the Jewish activists on equal rights with the defenders entered the associations. The aim to emigrate determined the different psychology of the Jewish movement. While Lithuanian dissidents struggled for the restoration of the independence of the Lithuanian State and the Russian dissidents fought for democracy, the Jews only wished to have a right to emigrate from the USSR. At the end of the 70s and beginning of the 80s the emigration of Jews from Lithuania and all the Soviet Union was suppressed. Since 1982 the Soviet authorities proceeded with their conventional policy, namely, „to keep the frontier closed“. Unfortunately, thousands of people who had submitted applications for the emigration remained living in the USSR under tragic conditions. Nevertheless, it is worth mentioning that many Soviet Jews who had been attempting to emigrate from Lithuania finally were issued Israel visas and successfully went abroad in the period of 1970-1980.